

על "חירות פיוטית" *1

נתן אלתרמן

יפה עשה ש. צמח שנטל חירות ביקורת וקם לבדוק את תרגומי לשירו של פֶרְנַס. שיר קטן זה, מפניני ספרות העולם, ראוי הוא שידקדקו עם מי שמריק אותו מכלי אל כלי. גם כבודה של מלאכת התרגום העברית אינו דבר של מה בכך וראויה היא שיהא אדם תובע את עלבונה כשהוא מוצא כי נוהגים בה זלזול ועושים אותה רמייה. דברים אלה בירורם בפומבי חובה היא. אך משום כך אולי לא יהיה זה מופרז אם אבוא אף אני, אחרי ש. צמח, ואטריח שוב את הקורא על פרשה קטנה זו.

ערעורו הראשון של ש. צמח הוא בענין שורתו הראשונה של השיר – John Anderson, my jo, John. שורה זו, שהיא גם שמו של הזמר, תירגמתי "ג'ון אנדרסון, ג'ון, ג'ו שלי" וש. צמח מסיק מכך כי "אלתרמן ראה תיבה זו Jo קיצורו של John", וכי "אילו עיין בשירי פֶרְנַס שיצאו לאור בפניגווין (והניב הסקוטי מבואר שם באנגלית) היה עומד בלי קושי, כי Jo פירושו חביב יקיר". Jo אינו, אם כן, קיצורו של John וכעדותו של שץ צמח אפשר לעמוד על כך בלי קושי. כדאי רק להוסיף בהזדמנות זו כי מאחר שתיבה זו Jo היא תואר של חיבוב לאהוב-נפש, הרי יש לשער כי שירו זה של פֶרְנַס אינו המקום האחד שבו היא נקרית וקרוב לוודאי שהיא מזדמנת גם בשירים אחרים של אהבה ורעות אשר למשורר זה, בלא קשר עם אותו ג'והן אנדרסון או עם כל ג'והן אחר – ואף בזמירות אחרות אשר בניב הסקוטי. ואכן: מלת-חיבוב זו היא מן המצויות בבאלאדה ושיר-האהבה של הצפון ואף אצל פֶרְנַס עצמו היא חרוז-חוזר מקובל בזמירותיו. יתר-על-כן: אין זה תואר של חיבוב לגבר דווקא, ובשיר הסקוטי גם הנערים קוראים לנערותיהם my jo. לשם מה אני מספר זאת רק כדי להוסיף ולומר כי ש. צמח, מאחר שגילה שהמתרגם חשב את Jo לקיצור של John, צריך היה להוסיף ולגלות למען מידת הגיון, כי אותו מתרגם לא זו בלבד שלא עיין במילון אלא שישב להעיק את שירו של פֶרְנַס לעברית, בלי לדפדף, לפחות, בשאר זמירות שבספר

¹ מאמר תגובה ב'הארץ' 2.2.1951 לרשימתו של שלמה צמח "חירות פיוטית" ('הארץ', 26.1.1951)

זה, או באחד מן הספרים שמהם העתיק עוד באלאדות אחדות לאותו צרור שב"אורלוגין".
שכן אילו דיפדף וקרא פה ושם, ולו רק כדי לצאת ידי חובה, לא היה אץ להניח בלי קושי כי
Jo נגזרת מ-John, כמעט כמו שאין להעלות על הדעת בנקל כי איש העוסק עיסוק כלשהו
בתרגומים מעבית יחשוב כי התיבה העברית, רבי, למשל, נגזרה מקולורבי. קיצורו של דבר,
רצוני לומר כי כדי להיכשל בתואר מקובל כל-כך נחוצה בכל-זאת קצת סייעתא דשמיא
ודרוש לכך לא רק מזל מיוחד, כי אם גם מאמץ מסוים של שכל ושל דמיון.

נדמה לי כי ש. צמח, באם יביא זאת בחשבון, יהיה נכון לפקפק קצת אם אמנם כך
היה מהלך הדברים. ואכן, מהלך הדברים היה אחר במקצת. בבואי לתרגם את שורתו
הראשונה של השיר – Anderson, my jo, John John – שבה השם הפרטי ותואר-החיבה
כה משולבים וממוזגים זה בזה, עד כל השורה כולה נשמעת כצליל אחד רצוף של התרפקות
וכמו לטיפה אחת ארוכה, היתה הברירה בידי: לתרגם הברת Jo בשם-חיבה עברי ולמסור
את תוכנה של השורה תוך כדי ויתור על ניגונה היחיד במינו, או להשאיר הברה זו כנתינתה
וכצלילה המקורי, שאמנם יהיה נשמע בהעתקה העברית לא כשם-חיבה כולל, כי אם כשם-
חיבה פרטי ומיוחד לענינו, אך במחיר היסט קל זה של משמעות ההברה יישמרו גם מלוא ת
וכנה של השורה וגם ניגונה המלא. מאליו מובן כי לולא אותה קירבת-צליל בין
המלות במקור לא היתה דרך זו אפשרית, שכן, למשל, "טום אנדרסון, טום, ג'ו שלי" הוא
דבר שאין לו שחר. אך דומני שנהגתי כשורה שלא החמצתי את האפשרות שנותנת קירבת-
צלילים זו והשתדלתי לשמור עליה (ביחוד שיש בהשתלבות זו של Jo עם John, גם משהו
ממסורת בשיר הסקוטי ויסודה גם בזמר עתיק המובא באוסף של פֶּרְסִי). דומני שבכך עשיתי
שירות-טוב לשיר ולמחברו הגדול. בכל הנ"ל אין אני מתכוון בשום פנים לומר, כי דרך זו
שבחרתי לתרגום השורה הזאת היא היחידה או הטובה בדרכים. נתכוונתי רק לעמוד על ענין
"הזלזול, הרישול והטעות" הרובצים, כעדותו של ש. צמח, לפתחו, כלומר לשורתו הראשונה
של התרגום.

יתר דברי רשימתו של צמח מוסבים בעיקרם על האופן שבו העתקתי שתי שורות
אחרות בשיר. האחת Your bonie brow was brent שפירושו מלותיה (אני מוסר לפי
צמח) "מצחך הנאה (או הנעים) היה חלק (כלומר צעיר ללא קמטים)" והשניה But now
your brow is held שפירושו מלותיה (אני מוסר לפי צמח) "אבל עתה המצח שלך קרח,
נטול הבעה, חיזור". הבה נראה נא, איפוא, מהו מצח זה שקודם הוא נאה (או נעים) וצעיר
ואחר-כך הוא קרח ונטול הבעה... מה מקומו ומה תפקידו של מצח זה בשירו של פֶּרְנַס? ואל

נא יאמר ש. צמח כי אני מפליג בכוונה-תחילה אל דקויות, כביכול, או שאין שאלה זו שאני שואל חייבת להעסיקנו כאן. ראשית: עלינו להתרגל לרעיון שבמעשי תרגום, גם של מתרגם שאינו נושא חן, יכולים להימצא גורמים שהם אפילו דקים ועל-כל-פנים, על אף הנחותיו של צמח, לא תמיד הם עבים כשקים. שנית: שלא זו חייבת גם חייבת להעסיקנו, ודווקא כדי שנהיה נמנעים מאותה מידת זלזול בקורא אשר מפניה מתרה ש. צמח בתוקף כה רב. ובכן: מה ענינו של מצח זה בשירו של ברנס ומה באות לומר שתי השורות הנ"ל שבמקור? הן באות להעלות זו לעומת זו תמונת נעורים ושחר-חיים ותמונת זיקנה וערוב-יום. אשת נעוריו של ג'והן אנדרסון הישיש נזכרת מה היה מראהו בבחרותו, כשנפגשו לראשונה, ומברכת את ראשו השב ואת מצחו החרוש והמועב על הטוב שראו יחד בחייהם. שיר זה של אהבת ישישים מאירה הונכנעת, מה התמונות שפרנס מעלה בו לענין הבחרות והזיקנה, זו לעומת זו? אלו הן התמונות: א) קווצות שחורות כעורב ושער לבן כשלג. ב) מצח חלק וזך ומצח קדורני. ג) לעייה בהר וירידה מן ההר. מה הן התמונות הללו? האם הן יצירה ויציקה חדשה של המחבר? האם אלה דימויים הטבועים בחותמו האישי? לא ולא. התמונות המקובלות הללו (וזה אחד מיסודות חינו של השיר) אינן מציירות שום ציור חדש, כמעט שאין הן כבר תמונות כלל, – הן כבר כמעט רק דרך של דיבור, שיגרה של לשון. הבא לתרגם אותן ללשון אחרת צריך לראות עצמו לא כמי שבא להעתיק את ה צ י ו ר , אלא בעיקר כמי שבא למסור את תוכן ה ב י ט ו י המקובל, ועליו להשתדל שביטוי זה בלשון התרגום יאמר מה שעליו לומר בטבעיות ובלי אימוץ, כמו שהוא עושה זאת במקור. מי שנתקל, איפוא, במצח עמום וקדורני, או "קרח ונטול הבעה" (שבזמר הסקוטי הוא דווקא רב הבעה מאוד- מאוד), ומי שמוצא כי מצח זה אינו מביע בנסיונות ניסוחו ושיבוצו בתוך השורה העברית מה שהוא מביע באנגלית באותה דרך של אמירה טבעית ומובנת מאליה ואף מ ו כ נ ת מאליה, ומי שמחליט, איפוא, להטיל על ה ע י נ י ם שתאמרנה בעברית מה שהמצח אומר באנגלית, כלומר למסור אחד משלושת הניגודים בין בחרות וזיקנה בנוסח של עינים-ברקים למול עינים-כפור, במקום מצח חלק למול מצח מועב – מי שעושה זאת אינו בדאי, לדעתי. מי שעושה זאת הולך, לדעתי, בדרך נ כ ו נ ה, דרך שיש בה הרבה מן האמת ולפעמים דווקא ה י א המונעת את סילופו וקיפוחו של המקור. על-כל-פנים, גם ש. צמח אולי יודה כי הוא נראה מגוחך במקצת בהעמיקו חקר ובקומו ללמד כי מה שכתוב בלשון הסקוטים Your bonie brow was brent "אין בו כלום מן הדליקה שבמשמעותו באידיש וזו, כנראה, שהכשילה..."

תובן נא כוונתי כראוי. אין אני בא לטעון, כי השורות הנ"ל בתרגומי או שורות אחרות, אשר ש. צמח לא עמד עליהן, הן שלמות כצורתן עתה ואין בהן פגמים הטעונים תיקון או שינוי יסודי. לא על מידת ה'י' ש' ג' של התרגום אני קם להגן, ולכן משנוגע ש. צמח בשטח זה וטוען כנגדי שלוש טענות אחרות, למה לא שמרתי על העורב התנ"כי ולמה תירגמתי totter down "יורדים", ולא נתתי פיק-ברכיים בירידה זו, ולמה תירגמתי at the foot "בצל ההר" ולא למרגלות ההר, – כשהוא טוען טענות אלו אני עונה אחריו אמן בלב שלם, ביחוד בענין העורב, אף כי הוא "מוחל" לי על כל אלה. אך יורשה נא לי להעיר כאן הערה אחת, ושוב לא כדי להצדיק ניסוח זה או אחר, אלא כדי להעלות נקודה שיש לה שייכות לעיקרם של דברים ואף כי היא מושכל-ראשון, הנהיר גם לצמח, ראוי לחזור עליה. ראוי לומר ולהטעים כי מתרגם המחסיר, למשל, גוון חשוב כמו פיק-ברכיים יש שהוא עושה בכך דבר של מצווה אם הוא מונע במחיר זה פיק-ברכיים משורה שלימה או מן השיר כולו. חסרון גוון הוא ענין מדאיב, אך שמירה מלאה על כל הגוונים כצורתם נקנית לפעמים במחיר חסרון כל גוון שהוא. במלים אחרות, אם שומה על פרט מסוים, ואפילו חשוב, לבוא במקום יתרון בנין וקצב ורציפותו של הלך-רוח, כי אז ה'ו' ב'ה' היא להתגבר ולמצוא לו תחליף, ואפילו לדחותו. הסך הכל – ולא פעולות החיבור והחיסור שבאמצע – הוא הקובע אם התוצאה היא הפסד או רווח. ענין זה וכן חישובים אחרים, שכמה מהם הודגמו לעיל, הם, בעוונותינו, מן הכלים שבלעדיהם אסור לגשת למלאכת תרגום שירה ומן הכללים שבלעדיהם אין לדון עליה. אכן, דרך השימוש בהם היא לפעמים קשה ועדינה יותר מכל אופן אחר, אך היא הדרך היחידה שיש ללכת בה, אף אם אין היא מהנה את יצר הסיפוק העצמי, המסית את המתרגם לגלגל את השיר מכלי אל כלי בתקיפות פשטניות שיש בה מן האלימות והשבירה יותר משיש בה מן הכוח והבנין. נדמה כי ענינים אלה הם אלף-בית של כל מעשה תרגום ואין ספק כי סופר ומבקר השואף אל השלמות, כמו ש. צמח, יודע אותם היטב היטב. אלא שראוי היה לו לא להתעלם מהם.

הדברים נתארכו קצת, אבל ההכרח לא יגונה. רשימתו של צמח היא קצרה הרבה יותר, אך עלה בידו לציין בה ענינים כה רבים – כמו זלזול ורישול וטעות ובזבוז ואידיש ודברי-הבאי ועבירה גוררת עבירה ולא היה ולא נברא – עד שהיא באמת מועט המחזיק את המרובה. אמנם ש. צמח לשווא אולי "הטיח והבריק" כל-כך ברשימתו וייתכן שהיה נשמר וניצול מפני כמה מהנחותיו הנלעגות ומאותו לטון אפוטרופסי, רחמני ומייסר מגבוה, אך מה לעשות והטון הזה הכרח הוא אם מניחים מראש שהמתרגם מחונן בבערות ובקלות-דעת

ושאין לו מינימום של אחריות לדברים. כשמניחים כך יוצא מה שיוצא. ואף-על-פי-כן – עצם התעוררותו של צמח דבר טוב הוא ועצם הבירור הוא לתועלת, ועל כך נתונה לו תודתי.